

HELLEVI ARJAVA

Mauno Mannisen monet kasvot
Ihminen julkisuuskuvansa takana

Mauno Mannisen monet kasvot

Ihminen julkisuuskuvansa takana

Hellevi Arjava

Mauno Mannisen monet kasvot

Ihminen julkisuuskuvansa takana

© Hellevi Arjava 2016

Taitto, valokuvaus ja kuvatoimitus: Mikael A. Manninen

Kustantaja: Books on Demand GmbH, Helsinki, Suomi

Valmistaja: Books on Demand GmbH, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-330-510-6

Lukijalle

Kun 1990-luvun lopulla kirjoitin lapsuuteni ja kouluaikojeni muistelmat, eräs arvostelija kritisoi sitä, että ”vaikenin päättäväisesti” sedästäni Mauno Mannisesta, josta olisi voinut irrota mehukkaita juttuja. – En tiennyt vaienneeni: kirjani kattamana aikana Mauno ei ollut sen kummempi ilmiö kuin muutkaan sukulaiset. Muistelmieni jatko-osassa kerroin kyllä enemmän, mutta vain oman tuntemukseni pohjalta.

Muiden ihmisten silmissä taidemaalari, runoilija ja teatterimies Mauno Mannisen jälkimainetta värittävät voimakkaasti hänen elämänsä viimeiset parikymmentä vuotta. Syynä siihen on varmastikin ensisijaisesti se, että hänestä laadittu elämäkerta *Mauno Manninen ja hänen intiimi teatterinsa* käsittelee vain Intimiteatterin vuosia ja aikaisempiin vaiheisiin viitataan ainoastaan ylimalkaisesti.

Historiikin tekijöillä oli sellainen käsitys, että kirjallista materiaalia ei olisi ollut saatavissa. Uskottiin, että Intimiteatterin arkisto oli kokonaan tuhoutunut Vanhan ylioppilastalon tulipalossa 1978. Siksi Pekka Lounela joutui paljolti turvautumaan kirjaa laatiessaan Ilona Tainion jälkikäteen haastatteleamalla keräämiin tietoihin ja siksi myös faktatiedoissa on epätarkkuutta, jopa virheitä.

Mauno Manninen oli kieltämättä värikäs ja omalaatuinen persoona, josta puhuttaessa nousivat helposti esiin juuri hänen originellit piirteensä. Kun näyttelijät oli koottu yhteen muistelemaan, he yltyivät kertomaan huvittavia juttuja, jotka vuosien saatossa värittyivät ja kiteytyivät kliseiksi ja joihin hänen jatkuvasti pahentuva alkoholisminsa toi oman lisänsä. Unohduksiin jäivät hänen luonteensa ja ajatusmaailmansa monet arvostettavat puolet.

Lounelan kirjan jälkeen on ilmestynyt monia teatterintekijöiden muistelmia ja elämäkertoja. Niihin sisältyy usein jokin jakso myös Mauno Mannisesta. Niistä näkyy, miten tärkeä vaikuttaja hän oli nuorten ja kokeneempienkin näyttelijöiden elämässä 1950-luvulla ja osin vielä 1960-luvulla.

Jonkin verran Intimiteatteriin liittyvää materiaalia on viime aikoina löytynyt selvitettyä Mannisen viimeisten vuosien kodin, Kotavuoren huvilan alatalon, varastoaittoja. Mutta varsinkin sieltä on tullut esiin

yksityisluontoista aineistoa: romaanikäsitteellisen kirjoituksen versioita, runoluonnoksia ja muuta, enimmäkseen valitettavasti ajoittamatonta.

Ennen kaikkea tärkeä lähde on kuitenkin kirjeenvaihto, jota varsinkin perheenjäsenten välillä on säilynyt runsaasti. Jonkin verran on myös ystäviltä saatuja kirjeitä sekä joskus yllättäviäkin teitä SKS:n kirjallisuusarkistoon päätyneitä kirjeitä. Valtaosa on ajalta ennen Intimiteatterin perustamista. Niistä välittyvä kuva on tyystin toinen kuin julkisuuskuva: ajatteleva, tunteva, ihanteellinen ja tinkimätön persoona, joka vaati itseltään enemmän kuin lopulta pystyi toteuttamaan. Kirjeet myös paljastavat hänen persoonallisuudessaan vähitellen tapahtuvan muutoksen.

Kirjeenvaihdon käyttöä lähteenä rajoittaa se, että se on usein kausiluontoista: kirjeitä kirjoitetaan silloin, kun ollaan erossa toisistaan. Vanhemmiltaan saamiaan kirjeitä Mauno Manninen on pannut talteen enemmän vasta 1940-luvulta lähtien. 1950-luvulla hän tarttui puheliin aina kun voi, mutta koska huvilallamme ei ollut puhelinta, vielä siltäkin ajalta on jonkin verran kirjeitä.

Mauno Mannisen lähettämistä kirjeistä olen karsinut lähinnä irrallisia tietoja perheen arjesta sekä tuttavista, jotka eivät liity Maunon tarinaan. Jonkin verran olen kuitenkin halunnut mukaan sellaista arkielämää, joka valottaa Maunon persoonallisuutta ja kuulumista perheeseen ja sukuun.

Mauno Mannisen kieli on omaankin aikaansa katsoen vanhahtavaa. Siinä on paljon vierasperäisiä taidetermejä ja niiden kirjoitusasu on jäänyt sodan edelliselle kannalle. Jotkut tyypilliset, lukijaa häiritsevät virheet olen poistanut, esimerkiksi 'sinäänsä', 'miltein', 'rahaasiat', 'Jannesetä' mutta muuten vain lievästi korjannut oikeinkirjoitusta silloin, kun kyseessä on selviä lapsuksia. Hänen käsialansa on alkuaikoina enimmäkseen selvää ja tasaista, viimeisinä vuosina hyvin suurta ja horjuvaa. Sanojen välejä on joskus vaikea tulkita, sillä toisinaan hän näyttää kirjoittaneen yhdyssanoiksi ilmaisuja, jotka toisessa kohdassa ovatkin erillään. Siksi olen ottanut vapauden ratkaista tapaukset tilanteen mukaan.

Osasta kirjeitä puuttuu päiväys, mutta yleensä ne kuitenkin jonkin tuntomerkin perusteella pystyy ajoittamaan. Tähän yhteyteen sopii lainaus Lasse Pöystin kirjeestä Mauno Manniselle Ruotsiin 8.10.1946:

Ensinnäkin kuuluu asiaan, herra Manninen, että kirjeisiin pannaan päivämäärä. Teidänlaisenne mies ei koskaan voi olla varma, mikä kirjeistänne tulee joskus olemaan historioitsijoiden riitojen kohteena, jonka vuoksi toivoisin, että säästäisit heiltä vaivan kiistellä siitä, koska olette kirjeenne kirjoittanut. Siinä on muutenkin pohtimista aivan tarpeeksi.

Omaisten ja ystävien Maunolle lähettämistä kirjeistä olen ottanut mukaan lähinnä sellaisia kohtia, jotka kommentoivat hänen omien kirjeitensä tilanteita, sekä ulkomaille lähetettyjä viittauksia Helsingin taidetapahtumiin ja jonkin verran myös ajankuvaa ja kulttuuri-ilmastoa valaisevia kohtia.

Pyrin tässä tuomaan esiin Mauno Mannisen koko elämänkaaren myönteisine ja kielteisine piirteineen niin puolueettomasti kuin se käytettävissäni olleiden lähteiden ja oman tuntemukseni perusteella on mahdollista. Jätän lukijan itsensä muodostettavaksi kokonaiskuvan, mutta liitän kirjeiden yhteyteen vihjeitä siitä, minkälaisia näkökulmia kannattaa pitää silmällä.

On hämmästyttävää, miten tarkkanäköisesti Mauno Manninen kirjeissään on analysoinut ajattelutapansa monimutkaisuutta ja omia vaikuttimiaan, miten syvällisesti hän on pohtinut taiteen olemusta – ja miten vähän noudattanut omia oppejaan.

* * *

Kirjassa käytetyt valokuvat ovat valtaosalta Mauno Mannisen jäämistöstä sekä Antero Mannisen jälkeläisten arkistoista. Samoin julkaistut maalaukset ovat suvun hallussa, ellei toisin mainita. Kirjan valmistuttua vielä Suvulla oleva Mauno Mannista koskeva tekstimateriaali siirtyy Suomalaisen Kirjallisuuden seuran Kirjallisuusarkistoon.

Lausun lämpimät kiitokseni kaikille, jotka ovat kannustaneet minua saattamaan kirjan valmiiksi. Kaikkein suurimmat kiitokset ansaitsee valokuvaajaksi, kuvatoimittajaksi ja taittajaksi ryhtynyt veljenpoikani FT Mikael A. Manninen. Kiitän myös FT Mikko-Olavi Seppälää, joka teatterialan asiantuntijana on tarkistanut tekstin.

Mauno Manninen.

Onnellinen lapsuus

Kotavuori

On kesä. Kahvia juodaan sireenimajassa. Mannisen perhe on kesähuvilalla Kangasniemellä.

– ”Ylettyyhän toki leukani pöydänreunaan, lienen siis noin kuusi-seitsenvuotias”, mietiskelee teatterinjohtaja Mauno Manninen kuvaa katsellessaan.

Hänelle tulevat mieleen vaiheikkaat lapsuuden kesät, jotka vietettiin Kangasniemellä ja jolloin hän veljiensä Anteron ja Sulevin kanssa eli poikien huoletonta, seikkailurikasta elämää.

Näin kerrotaan Mauno Mannisesta *Hopeapeilin* haastattelussa 1965, ja eräässä toisessa yhteydessä hän todistaa: ”Minulla oli mitä suurimmassa määrässä onnellinen lapsuus.”

Mannisen perhe Kotavuoren sireenimajassa kesällä 1918. Annin ja Oton välissä Mauno, seisomassa Sulevi ja vaaleassa takissa Antero.

Mauno Manninen syntyi runoilija-suomentaja Otto Mannisen ja satukirjailija Anni Swanin kolmantena poikana juhannuksena 1915 ensimmäisen maailmansodan riehuessa. Tyttöä oli toivottu, mutta olihan poika pulska ja sinisilmäinen, kun kahdella vanhemmalla oli äitinsä tummat silmät. Äiti oli jo 40-vuotias, isä 43 ja vanhemmat veljet täyttivät sinä syksynä Antero 8, Sulevi 6 vuotta. Asema perheen nuorimpana ei varmaan ole ollut osaltaan vaikuttamatta Mauno Mannisen elämän perusteisiin.

Vaikka Mauno syntyi helsinkiläisperheeseen, hän tuli viettäneeksi kaksi ensimmäistä elinvuottaan maalla, isän synnyinpitäjässä Kangasniemessä. Isä oli hankkinut satakunta hehtaaria Rämäisen saaresta ja rakennuttanut sinne talviasuttavan huvilan, Kotavuoren. Läpi kirjeenvaihdon näkyy, miten tärkeitä Maunolle oli päästä sinne lomillaan. Hänelle ei elämän loppuvaiheessakaan tuottanut ongelmia elämä talvipimeällä ilman vesijohtoja ja sähköä.

Pari vuotta ennen Maunon syntymää saareen oli muuttanut ympärivuotiseksi asukkaiksi Otto Mannisen isä Topias ja äiti Matilda sekä veli Rikhard. Näillä oli hoidettavanaan muutaman lehmän ja muutaman peltohehtaarin maatalous. Tämä teki mahdolliseksi sen, että Otto perheineen saattoi asettua myös kahdeksi talveksi Kotavuoreen. Anni-äidin heikot keuhkot edellyttivät terveellistä ilmanalaa, ja Otto-isä anoi virkavapautta suomentaakseen Homeroksen *Iliasta* apurahan turvin. Mukaan otettiin kaksi pitkäaikaista kotiapulaista, Ida Hellström ja Liisa Vigren, joka oli ensisijaisesti lastenhoitaja.

Ida Hellström oli tullut Mannisen perheeseen kotiapulaiseksi aivan avioliiton alusta asti. Jo sitä ennen hän oli ollut Swaneilla. Hän oli uskottu apulainen, josta voi hyvin käyttää sanontaa 'kaikki kaikessa'. Hän hoiti perheen muutot kesäksi huvilalle ja takaisin sekä isommat muutot kaupungissa. Hänen huostaansa saattoi huoletta jättää pojat ulkomaanmatkojen ajaksi, joskin Anni Swanin sisaret toimivat ylivalvojina.

Anni Swan muisteli näitä ensimmäisen maailmansodan vuosia idyllinä, vaikka maailmalla riehui sota. Sinä aikana hän aloitti toimintansa nuorisokirjailijana – satukokoelmia oli syntynyt jo aikaisemmin.

Suomennostyönsä ohessa Otto Manninen työnteli perhettään potkukelkalla sileällä jääkentällä ja koristeli poikien huviksi pihamaata klassillisilla lumiukoilla, Homeroksen sankarien hahmoilla. Mauno ei tosin noina talvina osallistunut veljien iloihin. Hän sai vielä nauttia hoi-

tajiensa jakamattomasta huomiosta. Liisan ja Idan välillä taisi vallita hienoinen valtataistelu hänen suhteensa. Anni Swan kirjoitti äidilleen marraskuussa 1915: ”Pikkuveli on niin lihava ja rehevä sekä erityisen iloinen ja pirteä. Liisa, joka Idan suureksi harmiksi aina on huolissaan hänen tähtensä, väitti jonkin aikaa että hänessä on idiootin taipumusta, kun hän on niin kiltti. Nyt Ida ja minä pidämme Liisaa pilkkanamme, kun poika on niin vilkas...”

Liisan mustasukkaisuus pojusta näyttää ulottuneen Anni-äitiinkin, joka kuvaili sisarelleen 28.5.1916: ”Poju kasvaa ja kehittyy varsinkin mitä äänivaroihin tulee. Olen hoitanut häntä koko päivän tänään, kun Liisa on pyykillä, ja hän on mallikelpoinen Liisan hiljaiseksi katkeruudeksi, hän on aina mielissään, jos poika on levoton, kun hän on muissa töissä.”

Kotavuoren talvina nuorinta poikaa nimitettiin vielä pelkästään pojuksi. Hänen kastamisellaan ei pidetty kiirettä, vaan hän sai virallisen nimen vasta sodan jälkeen: Erkki Mauno Kustavi. Aluksi yritettiin käyttää kutsumanimenä Erkkiä, mutta ennen pitkää se muuttui Maunoksi lempinimen Maua kautta. Se taas syntyi siten, että kun vanhemmat veljet leikkivät mayaintiaania, poju julisti: ”Minäkin olen Maua.” Maua-nimi seurasi häntä suvun piirissä kuolemaan asti. Aikuisena hän itse vaihtoi Kustavin Gustafiksi.

Vanhempia veljiä kutsuttiin Ante Panteksi ja Sunte Punteksi. Äiti käytti näitä nimiä muutamissa saduissaan, joiden tapauksilla olikin jonkin verran todellisuuspohjaa veljesten elämässä.¹ Maunon ja äidin yhteinen satu puolestaan oli nimeltään *Maua ja Mörrinkäinen*.² Se tapahtui paikannimistä päätellen ilmiselvästi Kotavuoren maisemissa.

Kun Anteron oli aika pyrkiä oppikouluun, perheen täytyi muuttaa takaisin Helsinkiin syksyllä 1917, mutta kaikki kesälomat vietettiin edelleen huvilalla.

Elämä ei saarella kesäaikaan päässyt ainakaan yksinäiseltä tuntu- maan, sillä naapurissa oli toinenkin huvila, suomalais-ugrilaisten kielten professorin Yrjö Wichmannin Pauniala. Paitsi omaa joukkoa vieraineen ja työntekijöineen myös Paunialassa oli kesäisin paljon väkeä: kolme lasta, Väinö, Salme ja Ilmari, sekä suuri joukko täysihoitolaisia ja heidän

¹ Koottuina kokoelmassa *Kaksi pikku miestä* 1938.

² Ilmestynyt jatkokertomuksena 1926 sekä kokoelmassa *Kotavuoren satuja ja tarinoita* v. 1960.

hoitamiseksi tarvittavat palvelijat. Wichmanneilla oli sama idea kuin Anni Swanin isällä aikoinaan: ruotsinkieliset koululaiset tuodaan sisämaahan oppimaan suomea.

Kotoisten velvollisuuksien, puutarhanhoidon ja marjojen ja sienien keruun, ohessa lapsilla oli kesäisin paljon vapaata aikaa, jota käytettiin intiaanileikkeihin, lukemiseen ja urheiluun. Kaupunkiin ei kaivattu. Syntyi urheiluseura ja *Rämiäisen urheilulehti*, johon koottiin tuoreimmat tulokset. Maunolla tosin joukon nuorimpana oli edellytyksiä osallistua toimintaan aktiivisesti vasta siinä vaiheessa, kun vanhempien veljien into jo alkoi laimentua. Kaksi vuotta vanhempi Ilmari Wichmann eli

Anni Swan ja saaren lapsia kesällä 1916 Kotavuoren päärakennuksen pihalla. Vasemmalla Antero Manninen vieressään Väinö Wichmann. Kiven ympärillä Sulevi Manninen (edessä) sekä Ilmari (raidallisessa asussa) ja Salme Wichmann. Mauno istuu äitinsä sylissä.

Immu oli luonnollisesti hänen lähin ystävänsä. Toisaalta Ilmari oli myös Sulevin ahkera kalakaveri.

Jo Maunon ensimmäinen säilynyt kirje vanhemmille ryppyisellä ruutupaperilla alkukesältä 1923 tai 1924, paljastaa, miten täysin sydämin hän nautti maalaiselämän kaikista muodoista:

Maunolta äidille ja isälle, Kotavuori

Rakas äiti täällä on niin kaunista. Sireenimaja kukkii oikein kauniisti, ja kielot ovat aivan kuin puutarha kielot. Kirsikkapuut ovat kukkineet loppuun. Sirkkaliisa on niin kaunis. eilen meni se ittse hevosen valjaisiin ja seiso siinä kauan aikaa. Vuohet ja lampaat ovat Lampailla on kolme pientä vuona ja vuohetlypsävät niin paljon, että minä ja esteri eme jaksaa syödä sitä kaikkea. Minä sain pitää kivaa kiini kun sitä uitettiin. minä olin tänään kylvyssä ja pistäydin kylvyn jälkeen järvessä.

Rakas isä täällä on niin, minä olen maalannut laivani ja minulla on paljon hauskuutta siitä, ja minä olin kylvämässä pernoitaalatuvalle.

Vanhemmat

Otto Mannisella oli suomen kielen lehtorin virka Helsingin yliopistossa, mikä tiesi paljon yksitoikkaisia kotitöitä, opiskelijoiden kirjoittamien harjoitusaineiden kielentarkastusta. Sen ohessa hän suomensi jatkuvasti maailmankirjallisuutta, mitä varten hän sai ajoittain virkavapautta ja apurahoja. Itsenäisyyden alkuvuosina häneltä tilattiin paljon kansakunnan yhteishenkeä kohottavia juhlarunoja. Raamatunkäännöskomitean jäseneksi hän tuli Juhani Ahon kuoltua 1921. Lisäksi hän osallistui järjestötoimintaan PEN-klubissa, Kirjailijaliitossa, Kalevala-seurassa, Kansallisteatterin säätiössä jne.

Paljolti hän siis pysytteli työhuoneessaan kirjoitustöidensä ääressä sekaantumatta poikien toimiin. Kasvattajana hän viritti vaatimustasonsa korkealle. Jos pojat eivät vähästä oivaltaneet, isä harmistui ja hermostui ja se purkautui kiukustumisena. Eräässä muistelmassa Mauno antoi ym-

märtää, että isä olisi aloittanut lukemisen opettamisen kreikan kielestä – mutta sitä tuskin sentään kannattaa uskoa sellaisenaan.

Äiti pyrki tasoittamaan tilanteita. Hänen tapansa kasvattaa oli laatia opettavaisia satuja. Mutta ei hänkään ehtinyt kovin aktiivisesti osallistua lasten arkielämään. Vaikka hän Maunon syntymän jälkeen terveydellisistä syistä oli jättäytynyt pois virastaan kansakoulunopettajana, hän jatkoi kirjailija-toimittajan uralla. Anni Swan katsoi velvollisuudekseen edistää kansankerrosten eheyttämistä lasten parissa. Hän toimitti *Nuorten Toveri* -nimistä lehteä, myöhemmin nimellä *Sirkka*, sekä perusti eräänlaisen opintokerhon kansakoulun päättäneille tytöille. Nuorisomaaneja syntyi edelleen varsinkin jatkokertomuksiksi lehtiin. Molemmat vanhemmat pojat avustivat kirjoituksillaan, Mauno puolestaan kuvituksilla, ahkerasti Anni Swanin toimittamia lastenlehtiä ja osallistuivat lehtien yhteydessä järjestettävään yhteiskunnalliseen toimintaan esiintymällä lastenjuhlien näytelmissä. Tuotolla järjestettiin virkistystä sai-

Perhekuva vuodelta 1924 Kruunuvuorenkadun kodissa. Vas. Anni, Antero, Sulevi, Otto ja Mauno Manninen sekä kotiapulaiset Ida Hellström (valkoisessa puserossa) ja Liisa Vigren. Heidän edessään istuu kotiopettaja Mina Deloff.

raille lapsille ja kustannettiin koululaisia kesäksi maaseudulle vahvistumaan.

Ei ihme, että Mauno muisteli vielä vanhana haastattelussa, että heitä poikia kasvatti ennen kaikkea lastenhoitaja Vanha Liisa, joka oli syvästi uskonnollinen ihminen.

Toinen Maunon tärkeä tukihenkilö oli Ida Hellström. Idan luo keittiöön Mauno juoksi, jos häntä oli toruttu tai jos isot veljet olivat kiusanneet. Ida pysyi Mannisten palveluksessa joulun alle 1929, mutta silloinkin vain vaihtoi roolia: hänestä tuli Otto Mannisen Rikhard-veljen vaimo ja pientilan emäntä. Tämä teki mahdolliseksi sen, että pojat myöhemmin saattoivat usein opiskelun lomassa viettää talvellakin aikaa saarella. Kirjeet vanhemmille ja veljille kertovat tällaisten käyntien riemuista.

Rikhard ja Ida Manninen sekä Liinu-hevonen Kotavuorella 1940-luvulla.
Kuva Toivo T. Kaila.

Ida ja Rikhard Mannisen elämä Kotavuorella talvella 1930-luvulla oli hiljaisempaa kuin maailmansodan aikana. Vanhat Manniset olivat kuolleet. Sydäntalvella oli vain ”lyhyt hämärä kahden pimeän välissä,” kuten Rikhard kerran runollisesti kirjoitti. Öljylamppu ja kynttilät olivat valon lähteenä, vesi haettiin avannosta ja halkopinot hupenivat talven kulussa. Mutta tuohon aikaan se oli maaseudulla yleinen elämäntapa ja Mannisen pojat sopeutuivat siihen luonnollisena.

Kaikki kolme poikaa kasvoivat kiinni savolaiseen maaperään ja seurustelivat vaivattomasti murteella paikallisten kanssa, joista enimmät olivat heille jotakin kautta sukua. Erikoisen läheinen oli Rikhard-setä, jolla oli ehtymätön juttu- ja sutkausvarasto. Koska tällä ei ollut omia lapsia, Oton pojat olivat hänen hellä kohtansa.

Runoilija Otto Mannisen ja nuorisokirjailija Anni Swanin nuorimman pojan Mauno Mannisen jälkimaine perustuu paljolti hänen toimintaansa Intimiteatterin perustajana ja johtajana. Varsinkin muistetaan hänen viimeisiä, skandaalin piirteitä sisältäviä vuosiaan. Usein myös suunnataan valokeila hänen lyhyeen avioliittoonsa natsijohtaja Reinhard Heydrichin lesken Linan kanssa.

Ennen teatterikautta hän oli kuitenkin ehtinyt kokeilla jo monia uravaihtoehtoja: opiskellut yliopistossa matematiikkaa, käynyt Ateneumia, julkaissut runokokoelman ja saavuttanut menestystä muotokuvamaalarina.

Lukemattomat hänen vuosikymmenien ajan kotiin kirjoittamansa kirjeet kertovat aivan toislaisista persoonallisuuden piirteistä kuin julkisuuskuva: herkkyydestä ja syvällisestä pohdinasta; rakkaudesta perheeseen, sukuun ja koti-seutuun sekä horjumisesta valintojen välillä, kun lahjat viittasivat niin monelle taholle.

FM Hellevi Arjava on Mauno Mannisen veljentytär. Hän on eläkevuosinaan julkaissut kymmenkunta kirjemateriaaliin perustuvaa muistelma- ja elämäkertateosta.

